

'Slobode' sjetiti u zatvoru radi uvodnoga članka od prošloga četvrtka. Ne ka! To je dobro: samo neka nas gnetu, bar ćemo biti tvrđi! Ovdje [u Zagrebu, I.F.] je malo opsadno stanje. Vojničke patrole obilaze noćju gradom, jer svaku noć izlemaju kog korteša i po komu mađaronu razbiju okna i zamažu kuću. Uzrujanost ovdje i u Zagorju i u gornjoj Krajini velika, narod se je osvijestio, ja ti kažem: da će biti vraga! To je i u redu.« Istaknute riječi ne pokazuju samo Harambašićovo nego i opće pravaško osvjeđenje da Khuenova vlast ne može dugo potrajati. Stoga se Harambašić raduje pritiscima, jer će oni očvrsnuti narod. On se veseli »vragu« dakle nemirima, kojih je i bilo, ali koje je Khuen brzo sredio. Svijetli izbori (1887, 1892, 1897. i 1901) samo su formalnost. Khuen je dao izglasati novi izborni red, prekrojio izborne kotareve tako da svima osigura vladinu većinu i povicio izborni cenzus pa je broj glasača ponovno spao na 2% odraslih muškaraca. Smanjio je broj zastupnika na 88, pojačavši time utjecaj virilista. Konačno, pooštrio je saborski red: za najmanju povredu poslovnika zastupnik se mogao isključiti na čak 60 sjednica! Posljedice su se pokazale vrlo brzo. Prilikom afere o zakonitosti banove odluke da se spisi iz hrvatskoga državnog arhiva prenesu u Peštu, dolazi do nereda u sabornici: opozicija dobacuje banu da je tat, pravaš Gržanić udara ga u gužvi nogom. Javnost je uvjeren da je Khuen osramoćen i da se mora povući jer kao plemić ne može dobiti zadovoljštinu od »prostih« građana. Ali, naravno, Khuen nije naivan; na sudu dokazuje da uopće nije udaren, pa oni koji to tvrde optužuje zbog — klevete! Najborbenija figura opozicije, nećak »Staroga«, dr David Starčević, biva osuđen zajedno s Gržanićem na tri mjeseca tamnice, a Starčević još i »na gubitak akademskog stupnja doktorata, svih prava i prava odvjetoavanja«. Opozicionu mladićariju obuzdao je Khuen još brže: stipendijama, sinekurama i progostima. Najomiljeliji pjesnik generacije, »bard stranke prava«, August Harambašić, odbija stipendiju za Pariz. Njegovo pismo sestri najbolje pokazuje Khuenovu taktiku i još nepotkupljivi radikalizam većine pravaških mladića: »Ja sam sav sretan i blažen. Od moga stipendija za Pariz ne bude ništa; ostati ću u Zagrebu! Htjedoše me samo namamiti na tanak led, prokleti Slavosrbi, ali ja nisam baš tolik glupan! Vončina [odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu, I.F.] mi reče da se okanim 'Biča' [pravaški humoristički list u kojemu je najviše surađivao baš Harambašić, I.F.] i 'Slobode', pak da će mi zasada (do listopada) dati potporu od 40 for., a isto toliko zaslužbe kod novoga narodnjačkoga trubila 'Ustavnosti', gdje bih mogao biti feljtonista. U listopadu da bih onda mogao u Pariz. Razumije se samo po sebi da

sam sve najodlučnije odbio. Rekao sam mu u brk: — Presvijetli, ja znam da sam siromak i da mnogo ne vrijedim, ali visoka vlada ne ima toliko novaca da bi me mogla kupiti! — Time je stvar zauvijek svršena!« Naprotiv, dojučer ultraradikalni pravaški kritičar i suradnik opozicione »Slobode«, jedan od ideologa novoga književnog smjere, Janko Ibler Desiderius, pokorno prelazi u režimske »Narodne novine«, prihvaćajući ono što Harambašić odbija; a njegov primjer nije usamljen. Sličnu sudbinu, kao i pomutnju koju je u starčevićanskoj omladini izazivala vođina tvrdoglavost i Khuenova bezobzirnost, izvršno je naslikao nekadašnji pravaš, a tada štrosmajerovac, Ksaver Šandor Gjalski, 1886, u romanu *U noći*, završivši ga zdvojnim poklikom: — Značajeva, značajeva nam treba! — Dvije godine zatim, u istome »Vijencu« u kojemu je Gjalski objavljivao svoj roman (i dobio nagradu čitateljstva za najbolje djelo godine), starčevićanac Ante Kovačić, predosjećajući vlastitu sudbinu i videći isto rasulo, slika još tragičniju, još »noćniju« viziju kuenovske Hrvatske, *U registraturi*: ta se *nox croatica*, po Kovačićevu osvjedočenju, može osvjetliti samo radikalnim čišćenjem, — vatrom!

I Kovačićev roman (čiji genijalni lik »kumordinara« Žorža tužno simbolizira mentalitet i položaj hrvatske inteligencije u Khuenovo doba), i njegov tragični životni put (jedna od mnogih stenjevačkih smrti u hrvatskoj književnosti), pokazuju da su se odnosi zapleli do bezizlazja. Sumnja se u sve: i u politiku, i u književnost, i u sam narod i mogućnost njegova opstanka. Pesimizam je opće duševno stanje, Schopenhauer je »najhrvatskiji« filozof epohe. No u tome hrvatska književnost nije sama: Schopenhauer je u njemačkoj književnosti, iz posve drugačijih razloga, dakako, izazvao takozvanu »pesimističku književnu generaciju iz 1880«, a ta nije tako daleko od naše. U Hrvatskoj se, međutim, događa da i znanstvene spoznaje obeshrabruju. Jedva što je izborena bitka za darvinističke ideje, a već počinju neugodna pitanja: ako nas evolucionizam uči da u životnoj borbi mogu opstati samo jači, vitalniji, bezobzirniji, — što ćemo mi, kakav je izgled nama? Ako je egoizam temeljni zakon održanja, onda je egoizam jačega pretežniji, onda je sve od 1835. naovamo pogreška. Ako ekonomski i brojčano jače nacije nužno stvaraju i estetski bolju književnost, čemu onda muke hrvatskoga književnika? To su pitanja koja muče Gjalskoga poslije romana *U noći*: 1887. smisao hrvatskoga hamletizma (*Janko Borislavić*), a 1893. smisao hrvatske književnosti (*Radmilović*).

I književnost i politika uskoro će uznastojati da iziđu iz te slijepe ulice. Dvojica najuglednijih opozicionara, Strossmayer i Starčević, sa-

staju se 1893. u Krapinskim toplicama i dekorativno pomiruju, što čine i njihove stranke. Bez obzira na iskrenost čina, došao je on bar dva desetljeća prekasno. Mažuranić već od 1890. počiva u ilirskoj arkadi: preostala dvojica velikih staraca ne vide da je njihovo vrijeme prošlo. Nedugo zatim Starčević — neposredno pred smrt 1896 — pada žrtvom Frankovih makinacija; Strossmayeru pak 1894. umire vjerni, agilni, obaviješteni Rački, njegova jedina veza s javnim zbivanjima. Khuen je konačno uvjeren da je uspio u cijelosti: mladi su ili skršeni ili kupljeni, a glavni protivnici ili su pomrli ili su već umorna, ostarjela gospoda na odlasku. Četrdesetpetogodišnjak, pun snage, sam na poprištu, on se sad, po uzoru na sve diktatore, posvećuje kulturnom dijelu svoga programa. Njegova prepadnuta, zavađena, anestetizirana »Toskana« ima, čini mu se, mnogo više izgleda od biskupove; ona će dokazati da se pokornost bolje nagrađuje od buntovništva, da su harambašići naivniji od kršnjavih. U želji da tu konačno pacificiranu, mađarskoj (i austrijskoj) politici podložnu Hrvatsku podastre vladaru kao sag, Khuen poziva Franju Josipa u Zagreb, na otvorenje nove kazališne zgrade, sagrađene u rekordnom roku od jedanaest mjeseci! U tu svrhu, vrhunac uvrede: s rakoškog polja, na kojem su se nekad birali mađarski kraljevi, Khuen mađarskom (!) željeznicom dovlači nekoliko vagona šljunka i posipa njime zagrebački kolodvor, da »posvećena« noga mađarsko-»hrvatskoga« vladara ne stane na hrvatsku zemlju! Nova studentska generacija, deset godina mlađa od one *U noći*, prihvaća izazov. Demonstracija paljenja mađarske zastave pred Jelačićevim spomenikom pokazuje da smirenja nema. Novo doba u književnosti i u politici već je činjenica.

ČASOPISI

Negativne posljedice povezanosti hrvatske književnosti s javnim i političkim životom pokazuje i godina 1861. Dok su za vrijeme apsolutizma sve intelektualne snage, od nevolje, prionule što uz književnost što uza znanost (politikom se nije mogao baviti nitko), vraćanje ustava kao da je intelektualce primamilo politici. Pa kao što se u desetljeću apsolutizma književnim radom bavio i onaj tko mu intimno nije bio

sklon, sad je politika odvukla najbolje snage. Dojučerašnji novelisti, pjesnici, prevodioci, filolozi, povjesničari, čak i prirodnjaci, zahvaćeni razumljivim oduševljenjem, izlaze iz prisilne šutnje. Svatko osjeća da se sudbina domovine rješava za dugo godina i da je rodoljubna dužnost biti na poprištu kad se o toj sudbini raspravlja. Već i letimi-

Ivan August Kaznačić

čan pogled na hrvatsku sabornicu pokazao bi da su gotovo svi književni radnici posjedali u saborske klupe. Književnost je tako reći zanemarena. Pa i časopisi, ti barometri malih književnosti, najočitije pokazuju pravo stanje: javlja se golem broj periodičkih publikacija, ali pretežno dnevnih listova, i to političke orijentacije. Ako podsjetimo da je 1858. uvenuto zaslužni »Neven«, što pronese hrvatsku književ-

nost kroz pustoš apsolutizma, i da ga na istom poslu nasljeđuje skromni, formatom i sadržajem »džepni« godišnji almanak »Leptir« (1859—1862), bit će jasno koliko je književnost opala potkraj apsolutizma i u početku ustavnog doba. Prve tri knjižice uredio je Vukotinović; a da u četvrtoj, koju je sa znatnim zakašnjenjem uredio Stjepko Lopašić, Petar Preradović nije objavio svoje *Prve ljude*, jedva da bi se, o sva četiri godišta, osim suradničkih imena (Kukuljević, Vukotinović, Ban, Demeter, Utješenović, Dragojla Jarnevićeva, Medo Pucić, Ivan Kaznačić) i pjesničkog nastupa Augusta Šenoe imalo što zabilježiti. Drugi almanasi toga vremena (»Lada«, 1862. i »Biser«, — niz bisera jugoslavjanskoga, 1863) još su lošiji.

Ipak su 1861. počela izlaziti i dva književna časopisa: u Zagrebu ugledni trgovac Mijo Krešić pokreće zabavno-poučni časopis »Naše gore list« (izlazi triput mjesečno), okupljajući ponajznatnija imena toga vremena: Petra Preradovića, Janka Jurkovića, Ferdu Filipovića, a od mlađih Augusta Šenou i Ivana Dežmana. Kasnije se u listu javljaju Dragojla Jarnevićeva, Vilim Korajac, Blaž Lorković, Ivan Trnski i, početnim radovima, Josip Eugen Tomić. Među informativnim tekstovima posebno je zastupljen Đuro Deželić koji će otada više od pola stoljeća puniti književne časopise, što vlastite što tuđe, zanimljivim, više ili manje pouzdanim ali uvijek čitkim prilozima iz hrvatske kulturne povijesti i suvremenoga života. Nastavljajući ilirsku slavjansku liniju, »Naše gore list« redovito obavješćuje o književnom zbivanju u slavenskom svijetu, dok se sve ono što javlja o nekadašnjem Gajevu ilirskom prostoru naziva »Jugoslavijom«. Sredinom 1866. list prestaje izlaziti, ne ostavljajući neku posebnu prazninu.

Drugi časopis, »Glasonoša«, pokrenut je u Karlovcu, gradu koji je tada još osjećao plodove ekonomskog prosperiteta, dok njegov idealni položaj na vodeno-kopnenoj prometnici Zemun—Sisak—Karlovac—Senj nije dokinula takozvana južna željeznica Beč—Zidani Most—Ljubljana—Trst. List je izlazio dvaput mjesečno, a uređivao ga je Abel Lukšić, posvećujući u početku glavnu pažnju ekonomskoj problematici; a kako je vrijeme prolazilo, sve više književnoj. List se 1864. posve pretvorio u beletristički, naskoro se preselio u Beč (tu ga je uređivao i uglavnom sam ispunjavao August Šenoa, davši u njemu prve znake svoje pripovjedačke umjetnosti i kritičkog duha. U njemu je Šenoa tiskao svoje prve pripovijesti *Turopoljski top* i *Blijedi mjesec*; a da »Glasonoša« nije objavio drugo nego znameniti Šenoin prikaz tadašnjih književnih prilika *Naša književnost*, već bi time opravdao svoje izlaženje. Inače je list, prirodno, suradnike dijelio s Krešićevim

»Naše gore listom«. Mnogo je zaslužniji Lukšić što je u Beču dvije godine (1865—1866) izdavao njemačku publikaciju »Slawische Blätter«, u kojoj je i opet znatna Šenoina suradnja. List je neobično korisno poslužio obavještavanju njemačkoga kulturnog kruga o Slavenima, posebno o Hrvatima. Uopće se u to vrijeme prilična briga posvećivala

Prvi broj »Naše gore lista«

informiranju stranoga svijeta o Hrvatskoj i Hrvatima. Bila je to dakako pretežno politička publicistika, ponekad i sa znanstvenim pretenzijama. U svakom slučaju, Hrvatima — koji su bili difimirani ratovima u sjevernoj Italiji i posve neshvaćenim tragičnim sukobom s Mađarima 1848 — dobro je dolazila svaka vijest koja je o njima mogla prodrijeti u neobaviješteni svijet. Znamenita je u tom pogledu i polemika protiv dalmatinskih autonomaša, vođena pred licem europske javnosti, na talijanskom: Natko Nodilo, u narodnjačkom »Il Nazionale«, pobija Tommasea; pridružuje mu se Kosto Vojnović — otac Ivov — brošurou *Un voto per l'unione* (1861). Nodilova pobjeda bila je ogroman poticaj dalmatinskim rodoljubima. Da Kvaternikov istup na saboru 1861. nije bio ni slučajan ni improviziran, pokazuje njegova u Parizu 1859. anonimno objavljena knjiga *La Croatie et la*

Confédération italienne, zatim njemačka rasprava, koja je odmah doživjela drugo izdanje *Das historisch-diplomatische Verhältnis des Königreich Kroatien zu der ungarischen St. Stephans-Krone* (Zagreb 1860, odn. 1861). Bogovićeva politička razmatranja *Politische Rückblicke in Bezug auf Croatien* (Zagreb 1861) kao da žele opravdati njegovo mnogima neočekivano unionističko opredjeljenje. Nije izostao ni Gaj, objavljujući briljantnu njemačku brošuru *Gedanken zum Ausgleich Croatiens mit der Regierung* (Zagreb 1864), u kojoj gotovo da se slaže s Mažuranićevim pogledima. I Gaju je mađarizam glavna opasnost, pogotovu jer su Mađari stekli glas slobodarske nacije, zadobivši simpatije naroda i pojedinaca. Unutrašnja nam je opasnost razdor, mržnja i spletke, zavist i nepovjerenje, a iz njih proizlazi mati svih zala: nesloga. Nedugo zatim pisat će Jagić pregled književnoga stvaranja tih godina i u svojoj analizi hrvatskoga društva poslužiti će se gotovo istim riječima. Poseban rascvat, u stilsko-književnom pogledu doživjet će upravo politička publicistika. Pojedini saborski govori, čitav niz novinskih članaka Šuleka, Račkoga, Perkovca, Miškatovića, Mrazovića i drugih predstavljaju prozu nerijetko mnogo bolju od takozvane umjetničke. Osobito je u tome smislu važno pokretanje znanstvenoga časopisa »Književnik« (1864—1867) u kojemu glavnu riječ vode Rački i mladi Jagić. Za nekoliko godina izlazenja časopis je dokazao da Strossmayerova ideja o Akademiji nije nikakva iluzija, da postoje u Hrvatskoj snage kadre održati redovitu znanstvenu publikaciju bez primjese diletantizma kojega je toliko bilo u lijepoj knjizi. »Književnik« je prestao izlaziti kad je Akademija počela izdavati »Rad«, no i u tih nekoliko godina časopis je objavio priloge koji ni do danas nisu izgubili vrijednost.

Zanimljiva je i pojava posljednjeg časopisa s regionalnom, separatističkom tendencijom, požeškoga »Slavonca« (1863—65) što ga je uređivao Miroslav Kraljević (1825—1877), pisac prvoga romana novije hrvatske književnosti, *Požeški đak*. U početku, dok još nije bilo jasno kamo list smjera, imao je on i vrednijih suradnika (Demeter, Preradović, Filipović, Šenoa, Tomić), ali ih je urednikov stav doskora odbio, pa se »Slavonac« ugasio. Kasnije, isključivo političko i ekonomsko »slavonstvo« bana Khuena samo je instrumenat mađarske politike i ostaje bez ikakve važnosti u hrvatskoj kulturi toga vremena. Mnogo je veće značenje imao »Dragoljub« Đure Stj. Deželića koji je okupio i dobre suradnike (Kukuljević, Demeter, Zahar, Korajac, Sundečić, Lorković, Jarnevićeva, Šenoa, Ban itd.). Posebno se Deželić istakao uređivanjem Listka koji je donosio kritičke prikaze i obavijesti iz književ-

nog i kulturnog života. Časopis je izlazio svega dvije godine (1867—1868), jer je već potkraj njegove i druge godine u Matici ilirskoj (upravo u Akademijinu odboru za Matične poslove) odlučeno da se pokrene reprezentativan književni list. Po mišljenju suvremenika,

KNJIŽEVNIK.

CASOPIS

ZA

JEZIK I POVIEST HRVATSKU I SRBSKU,

PRIRODNE ZNANOSTI.

PREMIJUI I IZDAJU

POSPROJOM MATICE ILIRSKJE

DR. FR. RAČKI, V. JAGIĆ, J. TORBAR.

knj. 387

GODINA PRVA.

U ZAGREBU.

KNJIGOTISKARNA DEAGETINA ALBRECHTA

1867

Prvi broj »Književnika«

Prvi broj »Književnika«

»Dragoljub« je bio valjan književni časopis, ali bi bilo šteta cijepati snage i izazivati nepotrebno nadmetanje između njega i »Vijenca«. Da se sloga izrazi u potpunosti, Deželić je sam obustavio svoj časopis, a

zauzvrat postao je urednikom »Vijenca«. Deželić je uskoro prešao u gradsku službu i napustio uredništvo koje je i dotada zapravo vodio Ivan Perkovac. Raspoloženje u kojemu je časopis pokrenut najbolje izražava Ivan Zahar, 1905, kad je »Vijenac«, nakon tridesetpetogodišnjega izlaženja, već nestao iz hrvatske književnosti (1903) kao njezin najznačajniji časopis uopće: »Očaj narodnih ljudi radi ispada saborskih izbora god. 1867. i u povodu toga nastala misao o dizanju narodne prosvjete bijahu ona kolijevka u kojoj se rodio Vijenac.« Zahar dalje upozorava: »Iako zabavno-poučan list, u kojem se nije politiziralo, bijaše Vijenac ipak list hrvatskoga otpora proti tuđinstvu, a stoga imadaše važnost i u politici.« Dašto, u novoj depresiji, posve nalik na onu poslije uvođenja apsolutizma, književnost i prosvjeta postadoše jedino poprište na kojemu se mogla izražavati konstruktivna politika, na dug rok. »I književnici koji su se kupili oko Vijenca bijahu malne svi pristaše Narodne stranke«, nastavlja Zahar, postavljajući čak neodrživu tvrdnju da unionisti zapravo nisu mogli biti književnici! »Vrlo je malo bilo unionista književnika; svakako je Mirko Bogović bio rijetka ptica koja je među unioniste zabludila, a i on je prestao pisati otkako je zašao u tu struju. U Vijencu nije on napisao ništa.«

Još od vremena Draškovićeve njemačke brošure upućene ilirskim rodoljupkama (1838) jasno je svim književnim radnicima da je borba za čitateljsku publiku izravno ovisna o tome koliko će upotreba hrvatskoga jezika ući u sve građanske kuće, koliko će se u njima čitati djela hrvatskih književnika. Otada unaprijed, kroz gotovo cijelo devetnaesto stoljeće, zapravo dok realizam posve ne uhvati korijena, razvija se jedan plemenito naivan oblik udvaranja takozvanome »krasnom spolu«. Ravno tri desetljeća poslije Draškovića, u prvome broju »Vijenca« svrha časopisa ovako se prikazuje: »Pisat ćemo našim milim i dragim krasoticam, jer tko ne bi rad tetošio oko njih, tko im ne bi rad ušao u volju i naslađivao, budući vlastan napisati da cijeli svijet čita: Mile i drage naše zemljakinje!« Jedna od najznamenitijih teoretskih rasprava u hrvatskoj lijepoj knjizi (1873), u uvodu Šenoina *Prijana Lovre*, između autora i lijepe, načitanе udovice, otkriva intimne poticaje Šenoina stvaranja. Činjenicu da ne čita hrvatske knjige opravdava sugovornica time što ih je previše čitala, ali u njima, zbog naše skučenosti i bijede, nije mogla naći ništa zanimljivo. Na što Šenoa odvrća: »Uprav okvir naše malešnosti koja sapinje često smjelu dušu i žarko srce rodi toliko borbe, toliko sukoba da će dušu silno potresti, i povijest ljudskoga srca u nas je toli razlika, toli živa da našim piscem ne treba nego prepisat ju pa su napisali najljepši

VIENAC

ZABAVI I POUCI.

Br. 31.

U ZAGREBU DNE 6. KOLOVOZA 1871

God. III.

Izlazi svake subote. Glasnik crkve i naroda; politički i domaći list za narod. Redakcija se sastavlja.

Zastavnik Zlatarova zlatara, Kraljeva ulica, broj 10. Uredništvo: Kraljeva ulica, broj 10. Redakcija: Kraljeva ulica, broj 10.

Zlatarovo zlato.*

Roman o prošlosti i sadašnjosti. napisao op. Ant. Šeraga.

Na domaku vieka šestnajstoga za kraljevanja Makse drugoga, a banovanja biskupa Gjura Draškovića, nizahu se oko župne crkve sv. Marka onizke dašćare, gdje su kramari i piljarice obzirnim gradjanom plemenitoga varoša na „gričkih goricah“ tržile lojanica, ulja, pogača i druge sitne robe za sitnu porabu i uz malen novac.

Stari Zagrebčani, premda u viečnoj zavadi sa prečastnom kaptolskom gospodom, bijahu ljudi dosta pobožni, pohvališe se dapace jedan put pred kraljevskom svjetlošću, da, hvala budi bogu, u njihovom gradu toliko popova i fratara, koliko i gradjana ima. Al kraj sve te obilne i silne pobožnosti slabo se oni sjećali svetoga pisma, gdje se čita, da je sin božji bičem proćerao novčare i trgovce iz pridvorja hrama božjega. Dašćare stajahu mirno pod okriljem sv. Marka, pače i sama svjetska i duhovna gospoda zaustavila bi se kadšto pred njim.

Ponajznatnija glava u tih dašćarah bijaše Magda „paprenjarka“. I stari i mlado i veliko i malo po varošu poznavalo je Magdu bolje nego i samoga varoškega bubnjara, Gjuru Garuca, dugoljana, komu bješe prisili nadimak „biskupska palica“.

Magda bila i u istinu glava vrlo cudnovata. Mrijava kao svieća, žuta kao vosak, imala je šljast pri kraju zavinit nos poput šljive protegljice, a vrh nosa dlakavu bradavicu. Na licu dugačkom vidjelo se više nabora nego na seljač-

koj košulji. Zubi ju nisu boljeli, jer ih nije ni imala, a u svikaste, zacave oči riedko bi tko godj povinuti smie, jer ih je starica zaklapala, pa bi tek kadšto pozmirnula u božji svijet.

Motreci ju, kako eui zgurena u dašćari pod bielom krilatom kapom, pomislio bi bio svatko: Nije Magda bez —, jaše Magda svakoga petka na Klek, di na lomnički križeput, da se u kolu sestara kopitnica nečastivo poveseli, nu svatko bi bio pomislio, Magda je vještica.

Al nebijaše u nje duša pusta, sree himbeno; paprenjarka bijaše pače vrlo pobožna starica. U njeznoj dašćari visila eadjava slika cudotvorne gospe Remetske, a pred njom gorila na east bogorodici i za spas duše mjedena svietiljka. Magda sjedeć vas dan u svom drvenom zaklonu, motala je driemljuć zrnatu, posvećenu krunicu, te bi samo kadšto ozeble ruke nadmela nad lonac, pun zeravice, ili po koju progovorila sa kakvom gradjankom ili sa zvonarom.

Obično šaptaše „Oće nas“ i „Zdravu Mariju“ sjalo sunce il padala kiša. A toga bome vještica nećini!

Prišivak „paprenjarka“ pako nadjenuše joj zato: U svem gradu nebijaše ni velikaste ni gradjanske žene, koja bi bila umjela miesiti paprenjake, kao što Magda. S toga je bilo i svetkom i potkom dosta jagme za njezinimi paprenjacu i sam varoški sudac, Ivan Blažeković, znao je kadšto ostaviti liep dinar u njeznoj kesi.

Odavna bje starica obudovila. Pokojnik joj muž bijaše zvonarom kod sv. Marka. Tako je zivarila bez roda i ploda, pekuć obnoć paprenjake u svom stanu kod kamenih vrata, a prodavajuć ih obdan pred sv. Markom.

Ljudi nisu pamtili, da je kada mladja bila, nit su opazili, da se stari, jednaku, te jednaka kao starinska slika, koja viseć godine i godine u zabitnoj kuli svoga lika nemienja. Nu svatko

* Roman ovaj osniva se većim dielom na istini. Skoro sva lica u njem opisana živila su. Kuso sam ertati u svem sliku davnoga hrvatskega života. Kako su malo poznate potankosti naše povjesti, trebalo bi gdjegdje opazaka. U zalavnu listu nije ih moguće smjestiti. Uzgleda li jednom ova pripovjest o sebi svijet, došat eu i povjestne bilješke. A. S.

roman. Al da vam pravo kažem, mnogi naši pisci pišu o naravi ne motreći naravi, pišu o ljudskom srcu ne poznavajući ga.« I mladi Vojnović, na prvim stupcima *Geraniuma* (1880) pretresa važna književna pitanja sa svojom načitanom tetom. Isto takvoj šarmantnoj, hipotetičnoj dami upućuje i mladi Ibler u »Slobodi« (1881) svoja Literarna pisma u kojima — kao da nije čitao brojne slične Šenoine izjave — hvali Kumičića nasuprot Šenoi i vojuje za teoriju realizma. U sličnom razgovoru (u noveli *Interes*, 1886) potvrđuje Jure Turić još jednom realističku poetiku, dok će Milivoj Šrepel, proglašavajući istinu za glavni postulat realizma, 1887. prekinuti tu idilu: »Samo pisac koji je uvjeren da je istina kruna svemu radu njegovu, koji se ne ponizuje da bude *maître de plaisir* starih usidjelica [!], može reći s ponosom da radi za boljak naroda svoga. Čim se prije uslobodimo pogledati istini u oči, tim bolje, ako je ta istina po nas tužna i žalosna: prije ćemo se je otresti, jer je najgora pogibelj koja te zateče nepripravna.« Nećemo, dakle, kriterij istine prepuštati sentimentalnosti ženskoga suda. No 1869, u doba stvaranja publike bila je to veoma važna akcija pa se za uglednije ženskinje glavnoga grada počinju održavati predavanja u Narodnome domu, a kao predavači nastupaju tada najistaknutiji mlađi intelektualci: Ivan Dežman, Franjo Marković, Franjo Ciraki, August Šenoa, Armin Pavić, Vladimir Mažuranić i drugi. O vrijednosti njihovih istupa lako je suditi jer je većina tih predavanja objavljena upravo u »Vijencu«. Posebno se na tom poslu istakao neumorni, beskompromisni Ivan Perkovac, prerana žrtva vlastite nepopustljivosti. Kad je početkom 1871, slomljen radom i bijedom, Perkovac podlegao suhoj bolesti, naslijedio ga je na uredničkom položaju Dežman, više organizator nego književnik, ali je i on za dvije godine naprasno umro, napunivši jedva trideset i dvije godine. Urednik je, do 1874, formalno Franjo Marković, no kako je i on čitavu školsku godinu 1873/74. bio na studijskom putu po inozemstvu, pripravljaajući se za katedru filozofije na tek otvorenom Sveučilištu, urednik je već 1873. faktički August Šenoa. On je to 1874. i formalno, ostavši na tome položaju do smrti, 1881.

Za Šenoina urednikovanja dobiva »Vijenac« važnost koja prelazi običnu ulogu časopisa. Da je to gotovo isključivo Šenoina zasluga, suvišno je i spominjati; i upravo zahvaljujući tome doživljava se »Vijenac« i poslije Šenoine smrti kao glavni forum hrvatske književnosti, sudište u kojemu su se izricali sudovi meritorni za mnoge zapletene i po književnost sudbonosne rasprave. Upravo pod težinom svoje tradicionalne uloge, kad je već nikako nije mogao igrati, ugasio

se »Vijenac« 1903, od anemičnosti bivšega dostojanstva: čitava jedna književnost ipak nije mogla ovisiti o jednom časopisu i o tako ustaja loj skupini ljudi kakvi su bili tadašnji matičari. No u doba kad je Šenoa taj ugled stvarao, bio je to posao prezaslužan. Šenoina je koncepcija književnosti bila: okupiti, a ne rasipati snage koje su same

Ivan Dežman

po sebi skromne a nisu pravo ni formirane. Već nadgrobni Šenoin govor Perkovcu, gdje Šenoa ne samo za volju tragične okolnosti, nego iz dubokog osvjedočenja, u svrhu zbijanja književnih redova, zaboravlja Perkovčevu nepravednu, poraznu kritiku njegove *Ljubice*, već taj govor objašnjava kakva je bila Šenoina uloga u uredništvu »Vijenca«. No kad on, prvih dana kolovoza 1871, počinje objavljivati *Zlatarovo*

zlato, oduševljenje javnosti pokazuje da su svi svjesni povijesnog časa: zreli pisac potvrđuje sad ispravnost svoje mladenačke kritike iz »Glasonoš« 1865. Time Šenoa, uza sav ugled Franje Markovića stečen *Kohanom i Vlastom* (1868), izbija na prvo mjesto u hrvatskoj književnosti. A otada unaprijed, sav je književni rad Šenoin zavjetovan »Vijencu« kojemu Šenoa žrtvuje svoje ponajbolje snage. Nemoguće je bez iskrenog divljenja pomisliti na činjenicu da je Šenoa svakog tjedna, uvijek u isti dan, pretplatnicima osiguravao šesnaest velikih strana »Vijenca«, ispunjavajući ih dobrim dijelom vlastitim tekstovima. Gotovo sve što je Šenoa napisao vezano je uz »Vijenac«, pogotovu to vrijedi za njegove romane, koji su, doduše, dekorom historijski, ali svaki od njih daje odgovor na poneko goruće pitanje vremena. Tako »Vijenac«, svojim redovitim, tjednim izlaženjem, omogućuje ujedno i neprestano podržavanje one kulturne i nacionalne atmosfere koja čini glavni Šenoin program.

»Vijencu« je Šenoa priskrbio položaj sudišta u dalekosežno važnim pitanjima kulturne politike; no i »Vijenac« je Šenoi dao mogućnost kakvu je samo Gaj prije njega imao. Ipak, vremena su se izmijenila, hrvatsko se društvo obogatilo formama i razvilo po mogućnostima. Bilo bi pogrešno očekivati da će tako znamenit položaj ostati neosporen. Šenoa je morao doći pod udar društvenih snaga koje nisu dijelile njegov politički i kulturni stav; morao bi se nužno sukobiti s mladima, čak i da su bili istoga mišljenja. Često, prečesto zatrpan obvezama, Šenoa nije stizao odgovarati na sve upite, na što su se čak i najintimniji prijatelji tužili, i ne pokušavajući se uživjeti u količinu posla što ju je Šenoa obavljao. Mladi su, međutim, svako zakašnjenje odgovora ili otezanje objavljivanja poslate suradnje objašnjavali protivnim političkim stavom glavnog urednika. Otuda pravaško osvjedočenje da je Šenoa samovoljan literarni gavan koji vidi samo sebe, odnosno sinove svojih prijatelja i istomišljenika. Posebno je Šenoin oštri sud znao uznemiriti nadobudne suradnike koji nisu mogli prihvatiti da se upravo njih tiče ovakva Šenoina jadikovka: »Ja vam na primjer imam nekoliko kilograma izvornih novela koje mi poštom stigoše. Imao sam i veliku čast i sreću pročitati ih. Bilo mi je pri duši kada imam u ruci krpicu kaučuka, vuci amo, vuci tamo, vuci uzduž, vuci ušir, — da zdvojiš, to nema spodobe. [...] Meni je žao kad pročitam ovakovih 25 tiskanih [= zguranih] tabaka, u mene je najbolja volja da od toga nešto isprešam — ali ne mogu. Jer — oprostite — najprije treba te lutke u novelama nadahnuti dušom — pa ako i nisam jučerašnji

pisac. Bog opet nisam. Trebalo bi da lutke odjeneš, umiješ, počešljajš, da ih učiš hodati, govoriti, raditi. [...] Pa kad sve to gledaš, rasrdiš se i napišeš sam izvornu novelu. Šteta vremena za kopanje.» Sve to pisano je početkom 1879, kad je »rat« već objavljen i kad su polemike već dobile neugodan ton.

Uređivanje »Vijenca« svakako je Senou omelo u onome što je za književnika najbitnije: u vlastitom izgrađivanju. Prisiljavalo ga je da čita hrpe nevaljelih rukopisa; navuklo mu je na leđa bolne uvrede i suvišne polemike; onemogućivalo mu je da se umjetnički razvije. Postavši — silom prilika i zahvaljujući vrijednosti vlastitoga djela — neprikosnoven arbitar, Senoa je svoj tip književnosti neizbježno morao nametati suradnicima. Što je još gore, morao ga je — poput Ivana Zajca u glazbi — nametati i samom sebi. Razina do koje se popela Senoina umjetnost, koliko god bila skromna, odnosno koliko god i nije dosegla sve što je Senoa mogao ostvariti, stajala je toliko iznad okolnoga pisanja da Senoa jednostavno nije smio ići dalje! Čak obratno, predsmrtna *Branka*, uspoređena s programom iz 1865, svakako je nazadak.

Ležeći doslovno na smrtnoj postelji, Senoa nije napuštao svoj »Vijenac«. Kad je već bilo jasno da je bolest presvojila i da Senoa više neće moći voditi teške uredničke poslove, izabran je za urednika, od 1. siječnja 1882, Fran Folnegović. Slučaj je htio da Senoa umre dva tjedna prije toga i tako do posljednjeg daha ostane urednikom »Vijenca«. Zadnja dva priloga što ih je objavio u »Vijencu« (osim *Branke*), bili su nekrolozi: Ladislavu Mrazoviću (3. rujna) i Janezu Bleiweisu (3. prosinca). 13. prosinca bio je mrtav!

Do Šenoine smrti »Vijenac« suvereno natkriljuje svu književnu periodiku. Mlađi su se književnici javljali i u prilično živahnoj »Hrvatskoj lipi« koju je 1875. izdavao Vjekoslav Klaić. Nešto se dulje održao »Hrvatski svjetozor« Milana Grlovića (1877—1878), vrijedan prije svega po nastojanjima da se afirmira realistička formula. Mnogo više živosti pokazuju omladinski almanasi zabavno-poučnoga karaktera: *Velebit* (1874), *Hrvatski dom* (I/1876, II/1877, III/1878. i IV/1880); četvrto mu je godište »obzoraško«, jer su pravaški omladinci istupili, pokrenuvši vlastiti almanak *Hrvatska* (I/1880. i II/1881). Osobito je izazovno djelovala Kvaternikova slika uz naslovnu stranu drugoga godišta. Sve se te publikacije faktički (a neke i idejno) odupiru »Vijenčevoj« neprikosnovenosti. Da svome otporu dadu i idejnu podlogu, oni sve više govore o realizmu, u prikrivenoj polemici sa

Šenoom, kao da upravo on nije, u bezbroj prigoda tih godina, i to ne samo deklarativno nego i u brojnim izvornim tekstovima, zastupao iste poglede.

Ideja da Folnegović preuzme »Vijenac« nije samo posljedica Šenoina zdravstvenog stanja, nego i nastojanja da se nađe osoba podjednako prihvatljiva i starijima i mlađima. Folnegovića je Šenoa

Br. 1.

U Zagrebu, 3. siječnja 1875.

God. I

Tiska se svake nedjelje. Godišnja cijena 4 for.; poštom i domaćim u kuću 5 for. Rukopisi se ne vraćaju.

Prvi broj »Hrvatske lipe«

upravo u to doba, u svome dnevniku prikazao kao političara, ali i s obzirom na njegov književni rad: »Čovjek taj ima lijep talenat, ali razmjerno malo znanja, barem premalo za onu ulogu koju si u javnom životu prisvaja. Pred svijetom pokazuje dovoljnu odrešitost, a i uglađenost, umije svoje maleno znanje vješto raspredat, te misliš zbilja da više zna nego što zna, a govori vrlo lijepo. K tomu je u njega patriotična osjećaja, al se radi demokratom, zaštitnikom puka, pače se upušta kadšto u gospodarstvo i narodnu ekonomiju, al je tu dakako suštim diletantom. Logičan je i duhovit, a piše dobro. Njegova knjižica *Zanovetanja* [1874] ima gdjegdje vrlo dobrih satiričkih mjesta. Pisao je i dosta dobrih pripovijestica, a mnogo žestokih članaka u Primorcu i Slobodi. Vrti se oko gospodarskoga društva i vinske kulture, radi u saboru, zalazi u literaturu...« Šenoa tada nije znao da će mu Folne-

gović biti nasljednik u »Vijencu«, pa je sud još dragocjeniji. Upravo takav, sa svestranim interesima i željama — Šenoa ga malo dalje zove *passee-partout* — već odavno zatočnik realističkih nazora, Folnegović je bio kao stvoren za pomirbenu ulogu.

Prvi broj »Hrvatske vile«

Nad mrtvim Šenoom kao da su i protivnici priznali goleme zasluge pokojnikove; čak se i neugodni Kovačić pazio da ne poremeti ozbiljnu atmosferu. No idila nije dugo trajala. Još za živa Šenoa najavljuje mladi, svestrano agilni pravaški pjesnik August Harambašić neviđen pothvat; pokreće na Sušaku protutežu »Vijencu«: formatom veći i opremom raskošniji, književni časopis »Hrvatska vila«. Haram-

bašić je, doduše, pun iskrenog poštovanja prema Šenoi; nagla Šenoina smrt daje mu najpovoljniji povod da to izrazi. »Vila« je znak da je pravaštvo zahvatilo i mladi trgovački sloj koji se upravo počeo razvijati u Hrvatskom primorju. Starčević je u to doba (1878—1883) ured-

Franjo Rački

nik »Slobode« na Sušaku koji je, kao predgrađe »mađarske« Rijeke, na hrvatskoj strani Rječine, odjedanput dobio izuzetno trgovačko značenje. Oko te jezgre okupilo se oporbno hrvatsko građanstvo od Senja do Sušaka: Senj s gordom nostalgijom prošlosti i gorčinom sadašnjosti zbog depresije izazvane riječkom željeznicom; Sušak, prilijepljen uz tu željeznicu, u grčevitom nastojanju da uz pomoć nacionalnog zanosa izbori nešto prosperiteta hrvatskom građanstvu

nasuprot riječkim »ungarezima« — talijanašima — koji grabe sve krupnije zalogaje. Starčevićanski dnevnik »Sloboda« politički je izraz tih napora, »Hrvatska vila« literarni. Citavu 1882, za Harambašićeva urednikovanja, odnosi između »Vijenca« i »Vile« posve su konkretni.

Senj u XIX. stoljeću

No kad iduće godine uredništvo »Vile« prijeđe u Zagreb, kad u nj stupi i Kumičić, a »Vijenac« preuzmu (1883—1889) Vjekoslav Klaić i Mile Maravić (uz odlučujući utjecaj Josipa Pasarića koji će od 1890. do 1896. praktički sam voditi uredništvo), započinju žučne polemike. Koncilijantni Kumičić, pun učeničkog poštovanja prema Šeni i iskrene želje za mirnim razvićem hrvatske književnosti, objavljuje 1883. u »Vili« prilično neizvoran članak *O romanu*. Istican dvije godine prije toga, u »Slobodi«, od Iblera, kao pisac za kojim valja da se povede sva hrvatska književnost, Kumičić sad pada žrtvom Pasarićeva bijesa. Pod sam kraj godine Pasarić mu nervozno odgovara dramatičnim pitanjem: *Hoćemo li naturalizmu?*. Polemika prelazi literarne okvire i zahvaća osobne odnose; s druge pak strane već se osjeća početak kuenovskog pritiska: stari ponovno zovu na okup, okrivljujući mlade da svojim novotarijama unose razdor. Preuzimajući ponovno, sredinom 1884, uredništvo »Vile«, Harambašić taktično izjavljuje: »U to ime uložit ću svu svoju snagu, i kako sam mlad, sa najvećom zahvalnošću primiti svaki savjet, osobito od starijih hrvatskih književnika [razm. I. F.]. Napokon izjavljujem da u »Hrvatskoj vili« neću dati mjesta onoj ciničkoj struji koja ruši sve što su nam naši stariji i toli zaslužni muževi na književnom polju privrijedili.« Više nego na Kumičića, naravno, cilja tu Harambašić na Paju Žetia i njegove istomišljenike; ali, događaji su se razvijali brže negoli je mogla djelovati Harambašićeva pomirljivost. »Vila« (koju 1885. ure-

đu je pravaški crtičar i publicist Nikola Kokotović) i njezin nasljednik »Balkan« (1886—1887; urednici Harambašić, Kokotović i Kukor) nemaju više snage da se održe. Nesmiljeni progoni pravaša već su započeli, Harambašić je u zatvoru, David Starčević na robiji; jedva se održava i dnevnik »Sloboda«, od 1886. »Hrvatska«, koju upravo te godine napušta glavni urednik Ibler. Usvojivši glavne ideje umjerenoga realizma, »Vijenac« je opet jedini književni časopis; naravno, to je više poraz nego pobjeda, ali protivnicima tobožnjega naturalizma godi monopolistički položaj. Khuenov je pritisak toliko snažan da se razlike sve manje opažaju: pravaši počinju ponovno surađivati u »Vijencu«, no ipak se ne odriču želje da za hrvatsko građanstvo izdaju list koji će biti i književan i zabavan, znajući vrlo dobro da se publika može izgraditi samo tako. Početkom 1888. počinje izlaziti njihov »Dom i svijet«, a »Vijenac« ga najavljuje pomirljivom no ipak ironičnom dobrodošlicom: »U prvu ruku od srca se radujemo da ćemo ipak jednom dobiti veliki ilustrirani list za kojim vapi neki otadžbenici toliko godina! Kušalo se u nas već dva puta da se oživotvori slično poduzeće. Uz silno oduševljenje pojavila se Hrvatska vila; uz gruvanje topova srpskih i bugarskih pomolio se nebotični Balkan u pitomoj savskoj nizini; — ali žalibog oba lista pođoše netragom i s Modnim listom i sa svim onim što se u tutanj obećavalo a od naivnih duša hrvatskih ludo vjerovalo. Ostade samo tužni 'Katzenjammer' iza prvog slavlja, te se još danas moraju pred kotarskim sudom u Zagrebu natezati ljudi iz pokrajine, koji su tuženi kao dužnici Hrvatske vile a prisizgu svim što im je sveto da toga lista u svome vijeku nisu ni vidjeli... Dvapat dakle izjalovilo se poduzeće da se u Hrvatskoj ugniježdi veliki ilustrirani list. Ali, 'triput Bog pomaže', veli naša stara hrvatska poslovice. Što nije bilo može biti. Solidnost prometne knjižare Kugli i Deutsch jamči nam da su izdavači dobro promozgali šta su namjerili, i da su im naše književne prilike dobro poznate. [...] bit će taj list ne samo uzoran svojim oblikom i zaista biranimi ilustracijama, nego će se knjižara još više truditi da bude i književni sadržaj osobito lijep ter će prikazivati biserje hrvatske lijepe knjige. Izdavači neće sigurno dopustiti da njihov list bude ono što je u Nijemaca Das interessante Blatt, pa će se u svakome obziru što žešće protiviti književničkoj prostituciji.« Tako »Vijenac« ne propušta priliku da bocne pravaše i politički i književnoteoretski: »Vila« je stradala zbog Grünhutova načina vođenja financija (čemu se već Kumičić odupirao), dok je »Balkan« pokrenut u vršku proruskim oduševljenja pravaške stranke. Bilo je to doba kad se vjerovalo u mo-

gućnost ruske intervencije na Balkanu, kad je čak Starčević dao »slavoserbsku« izjavu da je hrvatski narod »članom velikog slavenskog roda komu pripada budućnost, kao što sadašnjost pripada germanskom plemenu, a okolo nas ozivlju nam se slavenski glasovi; mi smo sa svih strana okruženi prijatelji [...]« (1884). Bilo je to vrijeme koje je svoje oduševljenje najpotpunije izrazilo u *Harambašićevim Bugarskim pjesmama* (1886); ali je, kako to »Vijenac« točno primjećuje, taj zanos ubrzo splasnuo pod udarom zbilje. Ni književna strelica »Vijenčeva« nije manje otrovna: književna prostitucija »u svakome obziru« zadnji je odjek naturalističkih polemika i dokaz »Vijenčev« da je njegov stav iznio pobjedu. Ipak je »Dom i svijet«, bar u prvih sedam-osam godina (dok ga je uređivao Kokotović), među suradnicima imao Kumičića, Kozarca, Kranjčevića, Novaka, Fr. Mažuranića i druge. Od 1895. dalje književnosti je sve manje, izuzmu li se brojni prijevodi: s takvim programom, list je izdržao sve do 1923. No u prvim godinama svojega djelovanja »Dom i svijet« pokazao je da se javljaju novi ljudi i nove ideje. Harambašićeva »Prosvjeta« (pokrenuta 1893), preuzela je njegovu nakanu da bude obiteljsko-književni list: ali, to je već novo razdoblje hrvatske književnosti.

Prestankom »Zore dalmatinske« (1849) ostaje Dalmacija bez književnog časopisa. Tek poslije uvođenja ustavnog doba javlja se u Zadru »Zvijezda« (1863). Obnavlja se i almanak »Dubrovnik« (pokrenuo ga je 1849. Medo Pucić), kao »zabavnik narodne čitaonice dubrovačke«, ali izlazi neredovito: od 1866. do 1877. četiri sveska. Slijedeće godine pokušava Pero Budmani s grupom uglednih istomišljenika, oko časopisa »Slovinac«, vezati uz Dubrovnik i njegovu slovinsku tradiciju, književne radnike ne samo iz Trojednice nego i iz ostalih južnoslavenskih krajeva. Časopis je izlazio u formatu »Vijenca«, od 1878. do 1884. okupivši sve tada cijenjene dubrovačke književnike: Budmanija, Pucića, Kazalija, Kaznačića, Vodopića, Vrčevića, Vukasovića, Bana, Zoru, Bersu i druge. Bilo je to najvrednije što je Dubrovnik dao hrvatskoj književnosti prije moderne. Zapažen u raspravama oko realizma i verizma, časopis ipak nije uspio u glavnoj nakani: ugasio se zbog pomanjkanja podrške.

U Zadru je, s kraćim prekidom (1884—1887. i 1891—1894) izlazio časopis »Iskra«. Pokrenuo ga je i uređivao Nikola Šimić, a jedan od najuglednijih suradnika (u drugoj fazi) bio mu je Jakša Čedomil. Skroman književnik pučkoga tipa, Šimić je čak bio hvaljen kao jedan od predstavnika našeg (nepostojećeg) verizma. Mnogo je zaslužniji njegov urednički rad. Oko »Iskre« htio je Šimić »okupiti starije i mla-

de sile na ozbiljan i trezven književni rad, nagoden prema čudi i potrebama našega naroda. [...] Nećemo smatrati književnost pukom zabavom [...] da li [nego I.F.] izrazom plemenitih osjećaja, odsjevom čudoredne i krepke misli, zanosnim sredstvom prava i poštena napretka.« Šimić smatra da književnost ima »u našem narodu dvostruku uzvišenu zadaću: da ga ispravlja, osvještuje i oplemenjuje, vodeć ga pravom napretku: i da opet bude vjerni odsjev njegova života, poluga njegove prosvjete. [...] Zazirat ćemo od izmišljanja i utvorena idealizma; kao što i od verizma koji odaje [vonja, I.F.] prostaštvom i gnusobom. Nećemo za žive oči žrtvovati jezgru obliku, nu ćemo se opet čuvati svake nezgrapnosti i kozmopolitizma što diže mrluh jeziku i trovaši književnu izvornost.« Nastojat će prihvaćati umjereno »sve novije stečevine ljudskoga uma, zabacujući sve one teorije [...] koje se opiru vječnim istinama u ljudskom duhu od iskona ustoženim [...] i što ne odgovara našoj narodnoj čudi. Iskra neće biti glasilo nikakve *clique*, odjek ničijeg hira, iskal ničije strasti, nego će braniti i zagovarati istinu, otkle god to došlo i čije god bilo.« Program je, u okolnostima u kojima se časopis javio i u vremenu u kojem je djelovao, bio i otvoren i antikonzervativan. Jezično vezan uz Pavlinovićevu privlačnu ali i opasnu popustljivost prema pučkom izrazu, idejno u klimi Prodanova ekskluzivizma, časopis je ipak zadio bio značenje koje je prelazilo zadarske i dalmatinske okvire.

Još 1861, u svojim Dopisima iz Praga, osjetio je Šenoa potrebu časopisa koji će se isključivo baviti znanstvenim pitanjima filologije: »Nam je najveća nužda da se utemeljuju listovi specijalni, jer smo na tom polju najsiromašniji; ako pak naši književnici, ne obzirući se na najnužnije, stanu jedan za drugim izlaziti sa jednom te istom robom, da tako rećemo, kao na inat, onda mora samo jedan drugoga da slabi, a književni nam je napredak uz to jednostran. Kritika, historija književnosti i estetika, to su polja kod nas baš sasvime neobrađena, a kao za svaku književnost, tako su naročito i za našu odveć važna, ako želimo da nam se općinstvu ukus izobrazi i da nam pisci stranputicom ne lutaju.« Kad je 1864. pokrenut u Zagrebu »Književnik«, popunjena je upravo ta neugodna praznina. Ideja o Akademiji već je postajala zbiljom, vlast je otezala s potvrđivanjem pravila, a zagrebački su znanstveni radnici, okupljeni oko Matice, odlučili pokazati da namjera o osnivanju tako visokog zavoda ima i realne izgleda. Ipak je uspjeh premašio očekivanja. »Književnik, časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku i prirodne znanosti«, pod uredništvom Franje Račkoga, Vatroslava Jagića i Josipa Torbara, pokazao je da je Zagreb ozbiljno znanstveno središte. Sukladno imenu, »Književnik« se pretežno bavio pi-

tanjima filologije, premda su i, manje brojni, prilozi iz prirodnih znanosti bili od velikoga značenja ne samo po razvitak znanosti nego i uopće po razvitak slobodnoga znanstvenog istraživanja.

Časopis je otvoren prilogom *Naš pravopis* u kojemu Jagić udara na poglede i načela takozvane Zagrebačke škole, bolje reći na njezina glavnog predstavnika Adolfa Vebera. Osuđujući naoko samo nastavak *-ah* u genitivu množine, pisanje *-èr* mjesto samoglasnog *r*, rogato *ě* (mjesto kojega predlaže *ie*, *je*), zatim *tj* (mjesto kojega predlaže *ć*) i, konačno, zagovarajući umjerenu etimologiju mjesto pretjerane, Jagić je odmah navukao velik broj protivnika: Babukića, Antuna Mažuranića, Vebera i Šuleka. Posebno se osjetio pogođen zaslužni i odmjereni Veber kojega je mladi Jagić napao vrlo oštro, moglo bi se reći i bezobzirno. Jagić je smatrao da valja napustiti idealne poglede ilirskog razdoblja o jedinstvenom jeziku i pravopisu, a kad mu je Veber poslao odgovor, Jagić ga nije objavio u cijelosti, pa je Veber tekst morao dati i »Glasonoši«. U diskusiju je ušao i Šulek prilogom *Obrana ahavaca*, ali je Jagić i taj prilog objavio svojim pravopisom: čak ni u naslovu, koji »ahavce« brani, nije dao da se napiše »ahavacah«! Raspre su poprimile žestok ton, pa se u njih umiješao kancelar Mažuranić obnovivši 1864. naredbu iz 1862. o ilirskom pravopisu. Ipak, pravopisne su kolebljivosti trajale sve do Brozova pravopisa 1892. čije je motive objasnio Antun Radić čak 1907, odgovarajući Vatroslavu Jagiću: »Ja se dobro sjećam što mi je vrli i neprežaljeni naš učitelj, pok. prof. dr. Ivan Broz, govorio jednom na Strossmayerovu šetalištu, pošto se je vratio s naučnoga svojega putovanja po južnim našim krajevima. On je rekao da je nastojanje zagrebačke škole bila zabluda i za Hrvate velika šteta. Bosansko-hercegovačka vlada uvela je eto fonetički pravopis, a uveden je i u hrvatske škole u Dalmaciji. Ostanemo li mi kod etimologijskoga pravopisa, mi ćemo ove krajeve izgubiti, — njihove se škole neće moći služiti našim školskim knjigama. A time gubimo kudikamo više nego što dobivamo vežući se etimologijskim pravopisom sa Slovincima.« Tako je Brozovo rješenje bilo i kondicionirano i realističko. No u svakom slučaju, i ono svjedoči da je oko 1892. nastupilo novo razdoblje hrvatske knjige.

»Književnik« je, premda kratka vijeka (1864—1866), bio u znanstvenom pogledu najvredniji hrvatski časopis XIX. stoljeća i jedan od najvećih hrvatskih časopisa uopće. Od posebne je vrijednosti bio Jagićev *Kratak pregled hrvatsko-srbske književnosti od posljednje dvie-tri godine* koji je zapravo znanstvena potvrda zapažanja i zaključaka do kojih je Šenoa došao, godinu dana ranije, u *Našoj književ-*